

ERMƏNİSTAN AZƏRBAYCANLILARI VƏ ONLARIN ACI TALEYİ

Fəlsəfə elmləri doktoru Sabir Əsədovun tarix elmləri namizədi İsrafil Məmmədovla zəngin mənbələr, rəsmi məlumatlar və məxəzlər əsasında birgə yazdığı "Ermənistan azərbaycanlıları və onların acı taleyi" tarixi oçerkinə oxuculara təqdim edirik.

(əvvəli 29, 30 aprel, 1, 2, 3, 5 və 6 may tarixli saylarımızda)

A.Myasnikyan 1921-ci il noyabrın 29-da "Xorhurdayin Hayastan" qəzetində "Ermənistanın Qızıl Ordusu" adlı məqaləsində yazırdı: "Daşnaklar öz ordularına təlqin edirlər ki, xalqı talayın, türklərə nifrət bəsləyin, azərbaycanlıları qırın, hər vəchlə çalışın xmbabetlik ruhu canlansın. Həmin məqaləsində A.Myasnikyan iftixar hissi ilə yazırdı ki, Ermənistanda daşnakların törətdikləri fevral avantürasının ləğv edilməsində, respublikada Sovet hakimiyyətinin qalib gəlməsində azərbaycanlılar, ermənilər, aysorilər fəal iştirak etmişlər. Məsələn, Abbasqulu Şadlinskiyin "Qırmızı tabor"u qələbənin qazanılmasında ən yaxşı həmrəylik, sədaqət və mətanət timsalı oldu. Azərbaycanlılar, ermənilər, ruslar, aysorilər Ermənistanda daha sıx sıralarla, daha böyük səylə al bayraq altında birləşdilər. 1921-ci il aprelin 4-də Lebedinskiyin imzası ilə XI qızıl ordunun kəşfiyyat-məlumat mərkəzinə göndərilən teleqramda göstərilirdi ki, Njdehin zəngəzurlu və qarabağlılardan ibarət olan qoşun hissələrindən ayrılaraq iki min nəfərlik bir dəstəsi martın 27-də Yaponun başçılığı altında Keşikənddən çıxıb Böyük Vədiyə tərəf yollanmışdır. Bu dəstə Böyük Vədiyə yaxınlığında Abbasqulu bəyin komandanlığı altında olan müvəqqəti antidaşnak azərbaycanlı qüvvələri ilə vuruşmağa məcbur olmuşdur. "Qırmızı tabor" döyüşləri zamanı mərdlik göstərmiş və Yaponun dəstəsini geri oturtmuşdur.

A.Myasnikyan vətəndaş müharibəsində Abbasqulu Şadlinskiyin xidmətlərini yüksək qiymətləndirərək "Qırmızı tabor"un dəstəsində iştirak edən döyüşçülərin "Qırmızı Ulduz" ordeni ilə təltif edilməsini təklif etdi. Abbasqulu Şadlinski, Əjdər Sadiqov, İbrahim Fərzəliyev, Abbas Əjdərov, Müseyib Əhmədov, Qasım Abdullayev, Qafar Əliyev, Cəlil Məmmədov, İbrahim Rəhimov, Muxtar İbrahimov, Nəcəf Əliyev, Xəlil Mehdiyev, Abbas Zeynalov, Əyyub Məmmədov, Əkbər Əliyev, Novruz Əhmədov, Anatoli Pavlinski, Anatoli Vəliyev, Vladimir Şubrikov, Konstantin Ayunsyanyan bu ordunə layiq görüldülər.

Ermənistanın ilk ordenlərinin məhz "Qırmızı tabor" döyüşçülərinə təqdim edilməsi bilavasitə A.Myasnikyanın təşəbbüsünün nəticəsi idi. Onun təklifi ilə vətəndaş müharibəsində fəal iştirak edən Musa Həsənov, Cəlil Mirzəyev, İbrahim Babayev, Abbasqulu Abdullayev, İsa Tahirov, Murtuza Əliyev, Tahir Cahangirov, Səfiqulu İbrahimov və başqaları qırmızı partizan və qızıl qvardiyaçı adı aldılar.

Ermənistan azərbaycanlıları təkə Ermənistanda yeni hökumət qurulması və daşnaklara qarşı mübarizədə deyil, doğma vətən saydıqları bu diyarın yadelli işğalçılardan, onların silahlı həmlələrindən qoruyub xilas etməkdə həmişə fəal iştirak etmişlər. Buna baxmayaraq, onlar dönə-dönə talanlara, qırğınlara, qaçqınlığa məruz qalmışlar. 1918-1920-ci illərdə onların üzləşdikləri qanlı faciələr haqqında o dövrün mətbuatında çoxlu tükürpədicilər, qəlbləri silkələyən məlumatlar vardır. Onlardan bəzilərinə nəzərdən keçirək. Erməni tarixçisi A.Lalayan "Revelusionni Vostok" jurnalının 1936-cı il 2-3-cü sayında dərc olunmuş "Əksinqiləbçi daşnaksütyun" və 1914-1918-ci illərin imperialist müharibəsi" əsərində "kəndüllülər" hərəkatının iki yekununu xarakterizə edərək yazır:

"1. "Kəndüllülər" hərəkatı onunla səciyyələnir ki, qaniçən xmbabetlər (Andranik, Hamazasp və başqaları) başda olmaqla daşnak dəstələri türk qadınlarının və uşaqlarının, qocaların və xəstələrin qırılmasında maksimum "cəsarətlilik" göstərmişlər. Daşnak dəstələrinin tutduqları türk kəndləri canlı insanlardan "təmizlənilib", eybəcər hala salınmış qurbanları ilə birlikdə xarabalığa çevrilmişdir. Y.Bəyaziddən olan daşnak "qəhrəmanlarından" biri Vahram 1920-ci ildə öz "qoçaqlığını" belə təsvir etmişdir:

"Mən Basarkeçərdə (Basarkeçər Ermənistanın rayonlarından biridir - A.L.) heç nəyi nəzərə almadan türk əhalisini qırdım—deyə daşnak "başkəseni" lovgalanırdı. — Lakin bəzən gülləyə hayıfım gəlirdi. Bu itlərə qarşı ən yaxşı üsul odur ki, döyüşdən sonra salamat qalanların hamısını su quyusuna doldu-

rub, üstündən ağır daşları tökəsən ki, onlardan əsər-ələmət qalmasın. Bandit sözüne davam edərək deyir: mən elə də etdim: bütün kişiləri, qadınları və uşaqları öldürüb doldurdum quyuya və üstünü də daşla doldurdum".

Beləliklə, daşnak kəndüllülər hərəkatının nəticələrindən biri on minlərlə türk zəhmətkeşinin qırılmasıdır.

"Aşxadavor" (əməkçi) qəzeti 1919-cu il 2 noyabr tarixli sayında daşnakların talanları və soyqırım törətməsini təsdiq edirdi: İrəvan quberniyasının müsəlmanlarının amerikalılara xatırlatmasında (türk informasiyası) deyilir:

"88 kənd dağıdılmış, 1920 ev yandırılmış, 131.970 kişi öldürülmüşdür".

"Azərbaycan" qəzeti erməni millətçilərinin riyakarlığını ifşa edərək 1918-ci il 25 noyabr tarixli sayında yazır:

"Bu sətirləri oxuyarkən Zaqafqaziya-da işin vəziyyəti ilə tanış olmayan oxucu heyretə gəlir. Müntəzəm olaraq gündə bir mətbuatda, xüsusilə xarici mətbuatda haray salırlar ki, guya müsəlmanlar zavallı, kimsəsiz xristian xalq olan ermənilər üzərində zorakılıq edirlər və birdən məlum olur ki, zorakılıq edən müsəlmanlar deyil, tam əksinədir".

"Şeypur" jurnalının 1918-ci il 14 noyabr və 7 dekabr saylarında erməni həyasızlığından bəhs edilərək deyirdi:

"...O gün Gəncədən iki teleqraf gəlib ki, erməni saldatları Göyçə sərhədini keçib müsəlmanlara hücum etmişlər. 60 min müsəlmanın irzü-namusu, həyatı, malı və mülkü təhdid edilir.

İndi Tiflisdə olan Camalyana və erməni qəzetlərinə desən ki, balam, bu nə əhvalatdır? Özlərini eşitməməzliyə vurub deyəcəklər ki, qoymayın, erməni milləti qırıldı qurtardı. Bu işlərdən belə görünür ki, ermənilər Ermənistanı qənaət etməyib Rey havasına düşmüşlər.

Xülasə, erməni kirvələri çox erköyün bəslənmişlər. Onlar deyir ki, biz hər nə eyləsək, siz danışmayın. Ancaq siz bir balaca əl tərəpsəniz qiyamət qopardırq.

Başını ağrıtmayım, bu axır vaxt heç ermənilər özləri də bilmirlər nə istəyirlər".

"Doğrudan da, həyə yaxşı şeydir. İnsan ki, həyasız oldu, heç nə, həyasız adamdan hər nə desən baş verər...

Bu həyasızlardan biri Ermənistan hökumətinin baş komandanı Andranik kirvədir ki, yenə Qarabağda baş qaldıraraq müsəlmanları qırmağa başlamışdı. Ermənistan hökuməti də gözlərini yu-

mub, əli ilə işarə eləyir. Ermənistan hökumətinin nə tövr siyasət yeritdiyini və nə fikirdə olduğunu təfsir etmək artıqdır.

Bu hökumət deyir ki, Qafqazda Gürcüstan və Azərbaycan ola bilməz. Burada ancaq bir Ermənistan ola bilər. Qafqazın hamısı ya gərək Ermənistan olsun, ya da Ermənistanı tabe kimi bir şey olsun".

"Azərbaycan" qəzeti 1919-cu il 17 may tarixli sayında erməni hökumətinin soyqırım siyasəti yeritdiyi barədə sənəd dərc edib:

Dağlıq zolağın 5-ci sahəsinin müsəlman əhalisi müvəkkili İsmayıl Sultanovun Gəncə qəzası naçalnikinin adına göndərdiyi məlumatdan çıxarış:

"Bu ilin 13 aprel tarixindən başlayaraq Ararat respublikasının qoşunları Göyçə rayonunun, yeni Bəyazid qəzasının dinc müsəlman əhalisinə qarşı hücumu keçmişdir. Məqsəd Göyçə gölünün şərqi və şimal hissəsini burada yaşayan müsəlmanlardan təmizləməkdir.

Hazırda 60.000 əhalisi olan 22 kənd dağıdılmış, yandırılmış, əhali isə qırılmışdır. Bədbəxt müsəlman əhalisi Göyçə müsəlmanlarını qırmağı qarşısına məqsəd qoymuş və bunu yerinə yetirən erməni qoşunlarının atəşləri ilə rəhmsizcəsinə məhv olur. Erməni hökumətinin və ermənilərin keçmiş qonşularına və təbəəliyində olan müsəlman vətəndaşlarına qarşı belə vəhşilikləri gördükdə adam dəhşətə gəlir. Erməni qoşunları əllərinə düşən müsəlmanları heç vəchlə sağ buraxmır, ağla-gəlməz işgəncələrlə onlara zülm edir, bəzi qadınları və yeniyetmə qızları çıxmaq şərtilə, qadınları, uşaqları, qocaları və gəncləri öldürürlər, əhəlinin malı, dövləti acgöz erməni qoşunları tərəfindən ələ keçirilib, öz aralarında bərabər bölüşdürülür, sağ qalanlar isə qoşunlar tərəfindən təqib edilir, çox az miqdarda Gəncə qəzasının beşinci sahəsinin kənarlarına axışib gəlirlər. Qalan 17 kəndin sakinləri isə Cavanşir qəzasının dağlıq hissəsinə qaçır, daha doğrusu, 7-8 kəndin sakinləri erməni qoşunları tərəfindən təqib olunan Gəncə qəzasının 5-ci sahəsinin qarlı zirvələrində, dərələrdə gizlənilirlər, qarın altında qalıb kütləvi şəkildə məhv olurlar. Ararat respublikasının məsələsi həll olunub, artıq Göyçə rayonunda müsəlman qalmayıb. Hazırda yeni Bəyazid qəzasında 84 müsəlman kəndi dağıdılmışdır. Onlar-

dan 22-si aprel ayının 13-20-si tarixlərində dağıdılmışdır. Bunlar: Daşkənd, Qoşubulaq, Sarıyaqub, Baş Şorca, Ayaq Şorca, Soğanqulu-ağalı, Ağkilsə, Zod, Qulu Ağalı, B. Qaraqoyunlu, K. Qaraqoyunlu, Zərzübil, Çayəhmədli, İməkdağ, Qara İman, Kəsəmən, Baş Kənd, Kiçik Məzrə, Şişqaya, Baş Hacı, Qərib Qaya kəndləridir. 15 mindən artıq evi olan bu kəndlərin sakinləri bütün malı, dövləti başlı-başına buraxıb qaçmışlar. Bütün bu mal-dövlət hazırda ermənilərə qalıb: qarət edilmiş əmlak bir neçə milyon və hətta milyardlar qədərdir".

Azərbaycanın əzəli, qədim tarixi torpağı olan, yalnız 1920-ci il noyabr ayının 30-da ermənilərə hədiyyə edilən Zəngəzur qəzasında ermənilərin 1918-ci ildə törətdikləri vəhşiliklər haqqında "Qruziya" qəzetinin 1918-ci il 9 noyabr sayında verilən sənədlərə diqqət edin:

Zəngəzur qəza rəisinin 30 oktyabr 1918-ci il raportunda 1-ci sahənin 1917-ci ilin dekabrından 1918-ci ilin avqustunadək aşağıdakı kəndlərin siyahısı gətirilir.

1) Kürdlər kəndi 1917-ci ilin dekabrında dağıdılmışdır: 150 min manat zərər vurulmuşdur.

2) Ərəmis (Ərəfsə) yenə dekabr ayında dağıdılmışdır: 6 nəfər öldürülmüş, 180 min manat zərər vurulmuşdur.

3) Bəhrili kəndi yenə həmin dövrdə dağıdılmışdır: 9 nəfər öldürülmüş, 100 min manat zərər vurulmuşdur.

4) Dulus kəndi yenə həmin dövrdə dağıdılmışdır: 90 min manat zərər vurulmuşdur.

5) Qarakilsə yanvar ayında (1918) dağıdılmışdır: 165 nəfər öldürülmüş, 300 min manat zərər vurulmuşdur.

6) Pulkənd kəndi həmin dövrdə dağıdılmışdır: 19 nəfər öldürülmüş, 160 min manat zərər vurulmuşdur.

7) Arıklı kəndi həmin ilin aprel ayında dağıdılmışdır: 25 nəfər öldürülmüş, 128 min manat zərər vurulmuşdur.

8) Dəstəkert kəndi həmin ilin aprel ayında dağıdılmışdır: 100 min manat zərər vurulmuşdur.

9) Şıxlar kəndi həmin ilin iyun ayında dağıdılmışdır: 95 nəfər öldürülmüş, 500 min manat zərər vurulmuşdur.

10) Zabazadur kəndi həmin dövrdə dağıdılmışdır: 90 min manat zərər vurulmuşdur.

11) Şəki kəndi avqust ayında dağıdılmışdır: 95 nəfər öldürülmüş, 16 milyon

manat zərər vurulmuşdur.

12) Yaqublu kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmışdır: 28 nəfər öldürülmüş, 6 milyon manat zərər vurulmuşdur.

13) Qızılçiq kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmışdır: 27 nəfər öldürülmüş, 5 milyon manat zərər vurulmuşdur.

14) Vağudi kəndi həmin ilin avqust ayında dağıdılmışdır: 96 nəfər öldürülmüş, 13 milyon manat zərər vurulmuşdur.

15) Sisyan kəndi həmin ilin sentyabrında dağıdılmışdır: 60 adam öldürülmüş, 800 min manat zərər vurulmuşdur.

Bu sənədlərdən görüldüyü kimi, Ermənistanın indiki inzibati ərazisinə daxil olan təkə Sisyan rayonunda 9 ay müddətində dağıdılan 15 kənddə 625 nəfər öldürülmüş, 51.390.000 manat zərər vurulmuşdur.

1919-cu il yanvarın 10-da Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Nazirlər Şurasının Zəngəzur qəza rəisi Məlik Nazməliyevdən aldığı teleqramda deyilirdi ki, Abdallar kəndində mayor Gibbonun başçılıq etdiyi ingilis komissiyasına rast gəldim. Burada erməni və müsəlman deputatlarının iştirakı ilə müttəfiq qoşunların komandanı general Tomsonun əmrinə əsasən qərara alınmışdır ki, erməni və müsəlmanlar arasında hər cür düşmənçilik fəaliyyəti dayandırılın və normal həyat yaradılsın. Bu barədə əhaliyə məlumat verilmişdir. Bundan sonra ermənilər sakitcə şose yolu ilə Şuşaya və Gorusa geri qayıdırdılar. Bunu nümayəndəlik özü də təsdiq edə bilər.

Ermənilər isə Andranikin dəstəsi başda olmaqla verilən vədin əksinə olaraq 30 müsəlman kəndini dağıtmış, yandırmış və əmlaklarını qarət etmişlər. Qaçma bilməyən bütün adamlar cinsindən və yaşından asılı olmayaraq vəhşicəsinə öldürülmüşdür. Bu barədə məlumat verilmişdir. Mən Gibbonla görüşüb onu yola saldıqdan üç gün sonra pristavdan məlumat aldım ki, ermənilər 4-cü sahənin Razdərə kəndinin əhalisinin bir hissəsini qıraraq onu yerlə-yeksan etmişdilər. Böyük dövlətlərin nümayəndələrinin gözü qarşısında müsəlmanların belə vəhşicəsinə qırılması cəzasız qalır. Ermənilər bütün bunları Andranikin dəstəsinin və Türkiyədən gələn erməni qaçqınlarının üzərinə atırlar.

(davamı növbəti saylarımızda)